

به یاد مرحوم دکتر اسماعیل رفیعیان
با خاطره همکاری دوساله (۴۲ - ۱۳۴۰) در لغتنامه دهخدا

نسخه تازه‌ای از ورزنامه

علی اشرف صادقی
فرهنگستان زبان و ادب فارسی

ورزنامه نام کتابی است که از عربی به فارسی ترجمه شده و عنوان آن در عربی الفلاحه الرومیه یا الفلاحه الیونانیه یا کتاب الفلاحین است. اصل این کتاب به زبان یونانی بوده و مؤلف آن کاسیانوس باسوس اسکولاستیکوس، دانشمند بیزانسی (رومی) قرن ششم میلادی است. این کتاب یکبار در سال ۲۱۲ هجری، ظاهراً مستقیماً از یونانی به عربی ترجمه شده و این ترجمه در ۱۲۹۳ در قاهره چاپ شده است. یک بار نیز از یونانی به پهلوی و از پهلوی به عربی برگردانده شده است. از آنجا که در این ترجمه علاوه بر معادل رومی (= ظاهراً یونانی نه لاتینی) و فارسی واژه‌های گیاهی، معادل سریانی آنها نیز به دست داده شده، این احتمال نیز باید مطرح گردد که کتاب ابتدا از یونانی به سریانی، سپس از سریانی به پهلوی و از آنجا به عربی ترجمه شده است. از این ترجمه، نسخه‌های چندی در دست است و همین ترجمه است که مبنای ترجمه فارسی قرار گرفته است.

از ترجمه فارسی کتاب تا سال ۱۳۵۰ جز وجود منتخبی از آن در کتابخانه دانشکده حقوق دانشگاه تهران خبری در دست نبود. در این سال، حسن عاطفی با انتشار مقاله‌ای کوتاه در صفحات ۷۶۷-۷۷۰ سال چهاردهم مجله راهنمای کتاب، از دست یافتن به نسخه‌ای از ترجمه فارسی کتاب در سال ۱۳۴۷ خبر داد. وی در سال ۱۳۸۸ این متن را همراه با مقدمه‌ای در ردیف انتشارات مرکز نشر دانشگاهی (۱۷۴ صفحه متن و ۵۱ صفحه مقدمه)

منتشر کرد. از این نسخه قسمت‌های زیادی که تقریباً شامل یک‌سوم متن چاپی است افتاده است و تنها خلاصه بعضی از این قسمت‌ها در منتخب کتاب موجود است.

در اوایل سال ۱۳۹۱ مرکز احیاء میراث اسلامی قم، موفق به خرید نسخه دیگری از این کتاب شد. تقریباً سه ماه بعد از این تاریخ که نگارنده بازدید از این مرکز داشتم و از خریدهای تازه آنجا پرس‌وجو کردم مدیر محترم مرکز، جناب آقای سید احمد حسینی اشکوری خبر مسرت‌بخش خرید این نسخه را دادند. مشارئیه درخواست نگارنده مبنی بر دریافت لوح فشرده آن را نیز با گشاده‌رویی پاسخ دادند.

این نسخه از اول و آخر افتادگی دارد و در آغاز با کلمات «ان فی خلق» در سطر سوم صفحه ۱۷ متن چاپی شروع می‌شود و در پایان با کلمات «درازای خیال» در سطر ۱۱ از صفحه ۱۵۲ متن چاپی پایان می‌پذیرد، اما خوشبختانه قسمت‌های افتاده نسخه عاطفی در این نسخه موجود است. از نظر قدمت، نسخه عاطفی اندکی کهن‌تر از این نسخه است و بعضی ویژگی‌های زبانی این دو نسخه، صرف نظر از بعضی جزئیات، مانند تبدیل «می‌گردد» به «می‌شود» یا «آنکه» به «آنچه» و مانند آنها، تقریباً یکی است. یکی از ویژگی‌های بازر این نسخه، نوشتن گذاردن و گذاشتن تقریباً در همه موارد به شکل گذاردن و گذاشتن (با دال مهمله) است. کژدم همه جا به صورت کژدم (= گزدم) و مثانه گاهی به شکل متانه نوشته شده است که گویای تلفظ منطقه ترجمه، یعنی آذربایجان است. کُرآت نیز به شکل کرات نوشته شده است. فعل آغاردن به معنی خیس کردن نیز در همه جای نسخه به شکل آغازدن کتابت شده که ظاهراً نشان‌دهنده تبدیل «ر» به «ز» است. کلمه ژرف در مواردی به صورت زرف نوشته شده که تقریباً مطابق تلفظ پهلوی این کلمه است. کژ نیز در یکی دو مورد به صورت کز نوشته شده است. اما گچ که در نسخه عاطفی ظاهراً همه جا به شکل گرچ نوشته شده در این نسخه ندرتاً به این صورت کتابت شده و تقریباً در همه جا به گچ بدل شده است.

کاتب این نسخه در بسیاری از موارد، کلمات، به ویژه کلمات ناآشنا را، نقاشی کرده که تصحیح آنها جز به یاری متن عربی ترجمه دوم که، صرف

نظر از بعضی موارد، دقیقاً منطبق بر این ترجمه، یعنی ترجمه فارسی است، میسر نیست. از ویژگی‌های ترجمه فارسی که در هر دو نسخه دیده می‌شود حذف معادل‌های سریانی، و در پاره‌ای موارد، معادل‌های رومی گیاه‌ها و درخت‌ها است که در متن عربی موجود است. معادل‌های فارسی بسیاری از درختان و گیاه‌ها که در این متن آمده در متون فارسی مشابه دیده نمی‌شود. این نسخه ۱۴۵ برگ (= ۲۹۰ صفحه) و هر صفحه ۱۹ سطر نوشته دارد. نگارنده قسمت‌هایی از این متن را که در نسخه چاپی نیست با مقابله با متن عربی آن به همراه توضیحات زیر چاپ دارد. تصحیح کامل متن بر اساس هر دو نسخه نیز در برنامه کاری او است.

